

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ
ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

**И. АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ**

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫ

Д 13.15.522 диссертациялык кеңеши

**Кол жазма укугунда
УДК 371:371.031:371.382**

КЫРБАШОВА МАЙРАМКҮЛ ТУРГАНБЕКОВНА

**СТАНДАРТТЫК ЭМЕС САБАК АРКЫЛУУ ЖОГОРКУ КЛАССТЫН
ОКУУЧУЛАРЫНЫН ТААНЫП-БИЛҮҮЧҮЛҮК ӨЗ АЛДЫНЧАЛЫГЫН
КАЛЫПТАНДЫРУУ**

13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган
АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2017

Диссертациялык иш И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин педагогика кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчи: педагогика илимдеринин доктору, профессор
Калдыбаева Айчүрөк Токтополовна

Расмий оппоненттер: педагогика илимдеринин доктору, профессор
Бабаев Дөөлөтбай Бабаевич

педагогика илимдеринин кандидаты, доцент
Сатыбекова Майрамкул Абдыкуловна

Жетектөөчү мекеме: **Ош мамлекеттик университетинин педагогика кафедрасы (Дареги:714000,Ош шаары, Ленин көчөсү, 331).**

Диссертация 2017-жылдын 24-ноябрында саат 13.00до И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин жана Кыргыз билим берүү академиясынын алдындагы педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу боюнча Д 13.15.522 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720026, Бишкек шаары, И. Раззаков көчөсү, 51

Диссертация менен И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин Илимий китепканасынан таанышууга болот. (www.arabaev.kg)

Автореферат 2017-жылдын 24 - октябрында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
педагогика илимдеринин кандидаты, профессор

Джанузаков К.Ч.

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу. Азыркы мезгилде коомдук турмушта болуп жаткан өзгөрүүлөр инсандын маалыматтык, өзүн өзү уюштуруу, көйгөйлөрдү чече билүү, чыгармачылык компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүүнү алдыңкы планга чыгарууда. Бул талап Кыргыз Республикасында билим берүү боюнча кабыл алынган “Билим берүү жөнүндө Мыйзамы”, “Жалпы орто билим берүүнүн мамлекеттик стандарты”, “2020-жылга чейинки Кыргыз Республикасынын билим берүүнү өнүктүрүү стратегиясы” сыяктуу мамлекеттик документтерде ачык белгиленген. Ошондой эле көрсөтүлгөн мыйзамдык документтер мектепте билим берүүнү жакшыртуунун негизги максаттарын, окуучулардын өнүгүшүнө жана алардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгынын калыптанышын ишке ашыруучу шарттарын, билим берүү тутумунун окуучуга факты-материалды берүүдөн компетенттүү мамилеге өтүүгө багыт алышын талап этет.

Таанып-билүүчүлүк өз алдынчалык – инсандын социалдык мааниге ээ болгон касиеттеринин бири. Окуучуларды жашоодо ийгиликтүү болууга даярдоо зарылдыгын башкы максат катары коюп жаткан шартта мектепте окуучуларды билимдин белгилүү суммасына ээ болгон бала эмес, таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгы өнүккөн бүтүрүүчү идеалдаштырылууда.

И. Бекбоевдин көз карашы боюнча бул жагдай эң обол окутуу тарбиялоо ишин заман талабына ылайык шайкеш өнүктүрүү боюнча иштиктүү аракеттерди талап кылып, салттуу окутуу системасын сын электен өткөрүү менен коштолуп жатат. Анткени мектептердин дээрлик көпчүлүгүндө окутуу негизинен түшүндүрүп көрсөтүү (иллюстрациялоо) жана репродуктивдик методдор менен жүргүзүлөт, мында окуучулар билимдерди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү мугалимдин айтып көрсөтүүсүнөн, китептерди окуудан жана өздөрүнүн угуп көргөндөрүн бир нече ирээт кайталоодон алышат. А.Алимбеков өзүнүн “Азыркы сабакты даярдап өткөрүүнүн технологиялары” аттуу эмгегинде окуучунун өз алдынча ишмердүүлүгү билим берүү процессинин борбору болушун, мугалимдин башкы вазийпасы окуучуну үйрөнүүгө үйрөтүү керек экендигин баса көрсөткөн.

Окуучулардын таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүктөрүн активдештирүүнүн айрым аспектиери кыргызстандык окумуштуулар тарабынан изилденип келген.

Окуучуларды өз алдынча ишмердүүлүккө даярдоонун фундаменталдуу маселелери гуманистик педагогикалык парадигманын контекстинде кыргыз педагогикасынын өкүлдөрү А. Алимбеков, И.Б. Бекбоев, Н.К. Дюшеева, А. Мамытов, Э.М. Мамбетакуновдордун эмгектеринде да өнүктүрүлгөн. Кыргыз педагогикасында окуучулардын өз алдынча ишмердүүлүккө даярдыгын калыптандыруу бир катар диссертациялык изилдөөлөрдө ар кандай билим берүү мекемелеринин контекстинде жана ар кандай окуу предметтеринин материалында каралган: М.К. Койчумановдун диссертациялык ишинде жогорку окуу жайынын студенттеринин физиканы окутуудагы окуу адабияты менен өз алдынча иштөөдө рационалдуу ыкмаларын калыптандыруу, Н.А. Ахметова информациялык технологияны колдонуу аркылуу орус тилин окутууда техникалык жогорку окуу жайынын студенттеринин өз алдынча иштөөнү калыптандырууну, Г.Д. Панкованын докторлук диссертациясында информациялык технологияны

колдонуунун негизинде студенттердин өз алдынча иштөөсүн башкаруунун теориялык жана практикалык аспектилерин карашкан, М.К. Асаналиевдин «Университеттеги билим берүү системасында студенттердин өз алдынча технологиясын долбоорлону уюштуруу жана көзөмөлдөө» докторлук диссертациясында студенттердин өз алдынча таанып-билүү ишмердиги моделинин негизинде инженердик-педагогикалык кадрларды даярдоону өркүндөтүүнүн механизмдерини илимий-теориялык жактан негизделген, Р.А. Рыскулова педагогикалык практика учурунда өз алдынча иштөө аркылуу студенттердин инсандык-кесиптик өнүгүүсүн изилдеген, Н.И. Ибраева башталгыч класстарда окуучулардын окуу таанып-билүү ишмердүүлүгүн калыптандырууну, И.Б. Бекбоев математиканы окутууда окуучулардын ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүнү изилдешкен, Т.В. Шарыгалованын кандидаттык диссертациясында студенттердин өз алдынча иши окуу ишмердүүлүгүнүн негизи катарында ачыкталат.

Биология предмети боюнча М.С. Субанова орто мектептерде биологиялык билим берүүнүн мазмунун жана технологиясын өркүндөтүүнүн илимий-методикалык негиздерин аныктаса, А. Ысыкеев ботаника предметинде окуучулардын таанып-билүүгө болгон кызыгуусун өнүктүрүүнүн методикалык шарттарын изилдөөгө алган. Дж. Джоокаев тарабынан окуучулардын изденүүчүлүк иштерине арналган изилдөөлөр аткарылып, мектеп практикасында кеңири колдонулган жана окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгы, чыгармачылык активдүүлүгү каралган. Окумуштуу Г.В. Благодарова биология боюнча окутуу процессин жакшыртуу, окуучулардын инсандык сапатын калыптандыруу, өз алдынчалыгын чыгармачылык аракетке багыттоо боюнча изилдөөлөрдү жүргүзгөн. Б.С. Тетенькиндин диссертациялык изилдөөсүндө зоология предмети боюнча окуучулардын өз алдынча иштеринин формалары системага келтирилген. Бирок бул изилдөөлөрдө мектептин биология сабактарында окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруу максатында стандарттык эмес сабактардын мүмкүнчүлүктөрүн колдонуу маселелери каралган эмес.

Изилдөөнүн белгиленген актуалдуулугу, педагогикалык, психологиялык булактарды, көз карандысыз изилдөөлөрдүн жыйынтыктарын талдоо, жалпы билим берүүчү мектептердин тажрыйбаларын изилдөө, жогорку класстын окуучуларынын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандырууда стандарттык эмес сабактардын мүмкүнчүлүгүнө көп көңүл бурулбагандыгы төмөндөгүдөй **карама-каршылыктарды** пайда кылды:

– жаңы билим берүү парадигмасынын шартында окуучулардын таанып билүүчүлүк өз алдынчалыгын өнүктүрүү максатында стандарттык эмес сабактарды колдонуу зарылдыгы менен мектептерде бул милдеттерди ишке ашыруунун ортосундагы дал келбестик;

– мектептин биология сабактарында окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруу максатында стандарттык эмес сабактардын мүмкүнчүлүктөрүн колдонуу аракеттери менен аны камсыз кылуунун теориялык жана методикалык негиздеринин иштелип чыкпагандыгынын ортосундагы айырма. Бул проблеманын чечилиш шарттары эң соңку илимий изилдөөлөрдө да айкындалган эмес.

Илим менен практикада орун алган бул көйгөйлөрдөн улам төмөндөгү проблема келип чыгат: Мектептин биология боюнча стандарттык эмес сабактарынын мүмкүнчүлүктөрү аркылуу окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын кантип калыптандырууга болот?

Белгиленген проблема **“Стандарттык эмес сабак аркылуу жогорку класстын окуучуларынын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруу” (“Биология” предметинин мисалында)** - аттуу темада илимий изилдөө жүргүзүүгө түрткү болду.

Диссертациянын темасынын мекемелердин жүргүзгөн илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы: диссертация белгиленген милдеттерди чечүү максатында И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин педагогика кафедрасынын илим изилдөө ишинин планы менен байланышта аткарылды.

Изилдөөнүн максаты: стандарттык эмес сабак аркылуу жогорку класстын окуучуларынын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруунун педагогикалык шарттарын аныктоо жана аларды эксперимент аркылуу текшерүү.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Окуучулардын таанып -билүүчүлүк өз алдынчалыгын стандарттык эмес сабактар аркылуу калыптандыруунун педагогикалык теория жана практикадагы абалын изилдөө.

2. Стандарттык эмес сабактардын типтеринин өнүгүш контекстинде окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруунун мүмкүнчүлүктөрүн ачып көрсөтүү.

3. Жогорку класстардын биология боюнча стандарттык эмес сабактарынын алкагында окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруунун педагогикалык шарттарын аныктоо.

4. Айкындалган шарттардын натыйжалуулугун эксперимент аркылуу текшерүү жана изилдөөнүн жыйынтыктарынын негизинде илимий- методикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы жана теориялык мааниси:

1. Окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын стандарттык эмес сабактар аркылуу калыптандыруунун педагогикалык теория жана практикадагы абалы изилденип такталды;

2. Стандарттык эмес сабактардын типтеринин өнүгүш контекстинде окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруунун мүмкүнчүлүктөрүн ачылып көрсөтүлдү;

3. Жогорку класстардын биология боюнча стандарттык эмес сабактарынын алкагында окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруунун педагогикалык шарттары теориялык жактан негизделди;

4. Изилдөөнүн жыйынтыктарынын негизинде биология боюнча стандарттык эмес сабактарынын алкагында окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруу боюнча илимий-методикалык сунуштар иштелип чыкты.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: ал мугалимдерди стандарттык эмес сабак аркылуу жогорку класстын окуучуларынын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруу боюнча теориялык жактан негизделген жана

практика жүзүндө сынактан өткөрүлгөн методикалык нускоолор менен камсыз кылат. Стандарттык эмес сабак аркылуу жогорку класстын окуучуларынын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруу багытында иштелип чыккан жана сыноодон өткөн педагогикалык шарт ыңгайларды, диссерттанттын өз тажрыйбасы көрсөткөндөй, биология сабагында тикеден-тике жетекчиликке алууга болот. Ошондой эле изилдөөнүн материалдарын жогорку окуу жайларда болочок биология мугалимдерин кесиптик-педагогикалык жактан даярдоонун мазмунун жана методикасын өркүндөтүүдө колдонулушу мүмкүн.

Коргоого сунуш кылынган негизги жоболор:

1. Окуучулардын таанып -билүүчүлүк өз алдынчалыгын стандарттык эмес сабактар аркылуу калыптандыруунун теориялык өбөлгөлөрү жана конкреттештирилген түшүнүктөрү такталган.

2. Стандарттык эмес сабактардын түрдүү типтери жана окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруу мүмкүнчүлүктөрү, функциялары.

3. Жогорку класстардын биология боюнча стандарттык эмес сабактарынын алкагында окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруунун педагогикалык шарттары, аларды ишке киргизүүгө багытталган эксперименталдык жумуштардын мазмуну, натыйжалары.

4. Биология боюнча стандарттык эмес сабактарынын алкагында окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруу боюнча илимий-методикалык сунуштар.

Издөнүүчүнүн жеке салымы: жалпы орто билим берүүчү орто мектептердинде жогорку класстардын окуучуларынын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандырууда пайдаланылган стандарттык эмес сабактардын (биология предметинин мисалында) типологиясы, функциялары жана педагогикалык шарттары талданып аныкталып, стандарттык эмес сабак аркылуу жогорку класстын окуучуларынын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалык процессинин теориялык модели иштелип чыкты. Ошондой эле жогорку класстын окуучулары үчүн стандарттык эмес сабактардын үлгүлөрү жана өз алдынча таанымдык тапшырмалар иштелип чыгып мектеп мугалимдерине сунушталды.

Изилдөөнүн жүрүшүндө алынган илимий жоболордун жана натыйжалардын тастыкталышы (апробациясы). Илимий изилдөөнүн жүрүшү жана жыйынтыктары И. Арабаев атындагы КМУнун илимий-практикалык конференцияларында (2012-2016-жж), Эл аралык Ататүрк Ала-Тоо университетинин эл аралык конференцияларынын материалында (2017 ж), Саратовдо чыккан эл аралык журналдарга ж.б. жарыяланып, изилдөөнүн темасы боюнча өткөрүлгөн талкууларда угулду. И. Арабаев атындагы КМУнун педагогика кафедрасынын отурумдарында, педагогикалык эксперимент өткөн мектептердин мугалимдеринин кеңешмелеринде талкууланды.

Диссертациянын жыйынтыктарынын толук жарыяланышы: диссертациянын негизги мазмуну изденүүчүнүн жарык көргөн 12 макаласында чагылдырылган.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү: диссертациялык иш киришүүдөн, үч главадан, корутундудан жана тиркемеден турат. Диссертациянын

жалпы көлөмү 165 бет, таблицаларды, сүрөттөрдү, колдонулган адабияттардын тизмесин жана тиркемелерди камтыйт.

ИЗИЛДӨӨНҮН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу негизделген, илимий аппараттын негизги мүнөздөмөлөрү: максаты, объектиси, предмети, милдеттери, илимий-методологиялык негиздери каралган, илимий жаңылыгы, теориялык жана практикалык маанилүүлүгү белгиленген изилдөөнүн натыйжаларынын ишенимдүүлүгү менен негизделгендиги сыпатталып, коргоого коюлуучу жоболор ачылды.

Биринчи глава “Стандарттык эмес сабактар аркылуу окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруу - илимий-педагогикалык проблема катары” деп аталып, анда жогорку класстын окуучуларынын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруу проблемасынын педагогикалык теориядагы жана практикадагы абалы, методологиялык негиздери аныкталды. Бул маселеге арналган кыргыз жана чет элдик эмгектер үйрөнүлдү. Ошондой эле биринчи главада окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруудагы стандарттык эмес сабактардын мүмкүнчүлүктөрү каралды.

Мектеп окуучуларында таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыкты калыптандырууну өнүктүрүүнүн зарылдыгы жөнүндөгү ой педагогикалык теориянын негиздөөчүсү Я.А. Коменскийден башталат. Проблемага ХХ кылымдын 50-жылдарындагы изилдөөчүлөр дагы өзгөчө көңүл бурушкан. П. Аристова, М.А. Данилов, Б.П. Есипов, И. Я. Лернер, П.И. Пидкасистый, Н.А. Половникова, М.И. Скаткин, Н.Ф., Т.И. Шамова, Г.И. Щукина, И.Ф. Харламов ж.б. дидакттар окуу-тарбия процессинин бардык этаптарындагы таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыкты калыптандыруунун ар кандай мүмкүнчүлүктөрүн карашкан.

Илимий-педагогикалык адабияттарды анализдөө менен биз ХХ кылымдын 70-жылдарынын аягына чейин «өз алдынчалык», «өз алдынча иштер» жана «таанып-билүүчүлүк өз алдынчалык» түшүнүктөрү аралаш колдонулуп келгендигин, ал жылдардан баштап ал түшүнүктөргө аныктамалар берилгендигин билдик. Өз алдынчалык проблемалары Л.П. Аристова, Б.И. Коротяев, М.А. Данилов, Е.Я. Голант, М.Н. Скаткин, Г.И. Щукина, С.И. Брызгалова, Н.Г. Дайри, М.И. Махмутов, И.Т. Огородников, П.И. Пидкасистый, Н.А. Половникова, И.Ф. Харламов, И.Я. Лернер ж.б. тарабынан изилденген.

Педагогдор негизги окуу өз алдынчалыгы болуп таанып-билүүчүлүк өз алдынчалык эсептелерин баса белгилешет. Окумуштуу Б.П. Есиповдун: “Өз алдынча иштер – мугалимдин катышуусуз, бирок анын тапшырмасы менен атайын бөлүнгөн убактытта аткарылган иш, анда окуучулар тапшырмадагы коюлган максатка өз каалоолору жетүүгө, өзүнүн иш-аракеттеринин жыйынтыгын тигил же бул формада көрсөтүү менен аракет кылышат» – деген дидактикалык аныктамасына толук кошулабыз. Окумуштуулардын көпчүлүгү өз алдынча иштердин негизги функциясы окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз

алдынчалыгынын жогорку деңгээлине жеткирүү деп эсептешет.

Педагогикалык жана психологиялык изилдөөлөрдүн анализи көрсөткөндөй, таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыктын бирдиктүү аныктамасы жок. Бирок бул аныктоолордун бардыгын жалпы белгилери бар. Таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыктын негизги белгилери болуп: жаңы окуу жагдайына багыт алууга болгон билгичтиги; эрктин өз алдынчалыгы; жеке окуудагы демилге көтөрө билүүсү; тапшырманы аткарууда чыгармачылык мамилеси эсептелет. Илимий-педагогикалык адабияттарды талдоонун негизинде биз таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыкты жогорку класстын окуучуларынын ар кандай маалымат булактарынан билимдерди өзүнүн эрки жана өз алдынча алууга умтулуусу, алган билимди жаңы окуу абалдарына чыгармачылык менен алып өтүүсүндө көрүнүүчү инсандын сапаты катары карайбыз. Көпчүлүк изилдөөчүлөр таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыктын негизги структуралык компоненттеринин бир нечесин бөлүп карашат: мазмундук-операциялык компонент (таяныч билимдер, таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүктүн методдору жана ыкмалары), мотивациялык компонент – билимге ээ болуу үчүн эркке, акылга, сезимге багыт берүүчү ички ойгонуу, багыттоочу компонент – таанып-билүүчүлүк активдүүлүктү калыптандырууга максат коюу, пландаштыруу жана прогноздоо, эмоционалдык-эрктик компонент – окуучунун инсандык, чечкиндүүлүк, ишенимдүүлүк, максатка умтулуу, өз алдынчалык, өзүнүн иш-аракеттерин башкаруу көнүмдөрү, баалоочу компонент – инсандын өзүнүн таанып-билүүчүлүк жөндөмдүүлүктөрүн жана жетишкендиктерин адекваттуу баалоосу. Инсандын жогоруда мүнөздөлгөн сапаттарынын белгилерин, таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгынын калыптанышынын деңгээлдерин мүнөздөөчү жана айырмалоочу критерийлер болот. Адабияттарды талдоодо жогорку класстын окуучуларынын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыктын өнүгүүсүнүн деңгээлдерин мүнөздөгөн негизги үч критерийди аныктадык: предметтик-мазмундук критерий – окуу билимин, билгичтигин жана көндүмүн өздөштүрүү деңгээли; ишмердүүлүк критерий – алган билимди өзгөртүү, б.а. бир түрдөн экинчи түргө айландыруу билгичтигин калыптандыруу жана аларды жаңы окуу абалында колдонуу деңгээли; мотивациялык критерий – таанып-билүүчүлүк мотивациясын калыптандыруу жана таанып-билүү кызыкчылыгынын туруктуулук деңгээли.

Биологияны окуудагы жогорку класстын окуучуларынын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгынын калыптангандыгы таанып-билүүчүлүк тапшырмалар аркылуу аныкталат. Инсандын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгынын калыптанышынын деңгээлдери дидактиктер Б.Г. Зильберман, И. Я. Лернер, Н.А. Половникова, И. Брызгалова, Л.Е. Стрельцова Н.А. Погорелованын эмгектеринде каралган. Биз ал эмгектерде каралган төмөндөгү критерийлерге токтолдук: 1). далилдүү туура жооптун болушу; 2). далилдердин туура жана толук болушу; 3). ашык материалдын жоктугу; 4). жоопто логикалык катанын жок болушу (же болушу). Биология предметин окутуу процессинде колдонулуп жаткан стандарттык эмес сабактардын максаты – жогорку класстын окуучуларында өз алдынчалыктын жогорку деңгээлин калыптандыруу болгондуктан, жогорудагы критерийлерге төмөндөгү критерийлерди кошуу максатка ылайык деп чечтик: а). тапшырмадагы көйгөйдү так түшүнүү; б).

тапшырманын бир же бир нече чечимин табуусу; в). маалымат булактарынын саны жана сапаты.

Таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыктын өнүгүшүнүн ар бир деңгээлине төмөнкүгө – тууроочу активдүүлүк, ортоңкуга – тандап-калыбына келтирүүчү активдүүлүк, жогоркуга – чыгармачылык активдүүлүк сыяктуу таанып-билүүчүлүк активдүүлүктүн өзүнүн мүнөзү туура келет. Таанып-билүүчүлүк өз алдынчалык инсандын тубаса сапаты болуп эсептелбейт. Ал окуу жана өнүгүү процессинде калыптанат. Бул процесске жетишүүдө эки тараптуу аракет, бир жагынан окуучунун өзүн уюштуруусу, реализациялоосу, экинчи жагынан, окуучунун таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын уюштуруудагы мугалимдин чеберчилиги талап кылынат. Адабияттарды анализдөө жана новатор мугалимдердин тажрыйбаларына таянуу менен тез өзгөрүп жаткан коомдун шарттарына ылайыкташуусуна мүмкүнчүлүк түзүүчү инсандын негизги сапаттарынын бири болгон таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыкты жогорку класстын окуучуларында өнүктүрүүгө заманбап стандарттык эмес сабактарды пайдалануу натыйжалуу жыйынтыктарды алып келет деп эсептейбиз.

Экинчи глава “Стандарттык эмес сабак аркылуу окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруунун педагогикалык шарттары” деп аталып аталып анда стандарттык эмес сабактын (“Биология” предметинин мисалында) типологиясы, аткарган функциялары жана педагогикалык шарттары аныкталды.

Стандарттык эмес (салттуу эмес) сабак түшүнүгү педагогикада ХХ кылымдын акыркы жылында пайда болгон. Топтолгон илимий-педагогикалык тажрыйбалар, анын толук ачылган аныктамасын камтыбайт, терминдин бирдиктүүлүгү жок: аралаш сабактын чегине туура келбеген сабак «стандарттык эмес» (Г.Ц. Молонов, И.П. Подласый, Т.А. Стефановская), «салттуу эмес» (Махмутов, М.И.), «өзгөчө» С.В. Кульневич, Т.П. Ланкоценина), «эркин» (Н.Е. Щуркова) деп аташат. Н.Г. Прашкович диссертациялык изилдөөсүндө «салттуу эмес (б.а. стандарттык эмес) сабакты» айырмалап турган, негизги төрт белгини көрсөткөн: 1). сабактын негизги дидактикалык түзүлүшүнөн четке чыгуусу; 2). «окуп жаткандардын тобун уюштуруу аспектисиндеги өзгөрүүсү, окуучулардын бири-бири жана мугалим менен окуучунун өз ара аракеттенүү линиясынан» четке чыгуусу; 3). сабактын монопредметтик мазмунунан четке чыгуусу; 4). сабакта изилдөөчүлүк, дискуссиялык, чыгармачылык, оюн сыяктуу окуу ишмердүүлүгүнүн түрлөрүнүн басымдуулук кылуусу. Окумуштуулардын илимий изилдөөлөрүнө таянуу менен биз стандарттык эмес сабак – түзүлүшү ийкемдүү, маалымат булактарына бай, изденүүчүлүк, чыгармачылык, оюн ж.б. окуу ишмердүүлүгүнүн түрлөрү басымдуулук кылган сабак деген жумушчу аныктаманы бердик.

Педагогикалык адабияттарды талдоо стандарттык эмес сабактардын бир нече типтерин бөлүүгө мүмкүндүк берди. Алардын аталыштары сабактын максаты, милдеттери, өткөрүү методикасы жөнүндө көз караштарды берет.

Азыркы учурда стандарттык эмес сабактардын жүздөн ашык варианттары бар, бирок алардын бирдиктүү типологиясы жок, ошондуктан ХХ кылымдын 90-жылдарынын башында типтерге бөлүү аракеттери башталган. Мугалимдер

тарабынан сабактын ар кандай формаларын өткөрүү үчүн көптөгөн методикалык ыкмалар, жаңылыктар, новатордук мамилелер иштелип чыккан. Окумуштуулар И.П. Подласый, А.В. Хуторский, В. Кульневич жана Т.П. Лакоценинанын эмгектеринде стандарттык эмес сабактардын ар кандай типтери сунушталган. Азыркы учурда стандарттык эмес сабактын теориясы жана практикасы боюнча толук жана кенен түшүнүктөрдү камтыган эмгек катары В. Кульневич жана Т.П. Лакоцениндин окуу куралы эсептелет. Биринчиден, анда стандарттык эмес сабакты өткөрүүнүн жүздөн ашык алгоритми камтылат, экинчиден, авторлор стандарттык эмес сабактардын «тип» жана «форма» түшүнүктөрүнө чектөө коюшкан.

Илимий адабияттарды анализдөөдө биз айрым предметтер жана башталгыч мектеп (сейрек учурда ортоңку звено үчүн) үчүн стандарттык эмес сабактардын типологиясы активдүү иштелип чыккандыгын, методикалык колдонмолор да алар басымдуулук кылаарын аныктадык. Биология сабагынан стандарттык эмес сабактардын бирдиктүү типологиясы жок. Жогорку класстардын практикасында мындай сабактар сейрек колдонулат жана алар үчүн типологиясы да иштелип чыккан эмес.

Окумуштуу М.И. Махмутовдун изилдөөлөрүн таянып, стандарттык эмес сабактардын типтерин (“Биология” предметинин мисалында) төмөнкүдөй кылып аныктап алдык:

1. Жаңы материалды окуу сабактары: лекция-сабагы, кино-сабак, видео-сабак, интернет-сабак, саякат-сабагы, сырттан экскурсия сабагы, интервью-сабагы, баарлашуу-сабагы, панорама сабагы ж.б.

2. Билимдерди жана билгичтиктерди калыптандыруу сабагы: практикум-сабагы, изилдөө-сабагы, ишкер оюн-сабагы, ролдук оюн-сабагы, консультация-сабагы, диспут-сабагы, митинг-сабагы ж.б.

3. Билимди системалаштыруу жана жалпылоо сабагы: конференция-сабагы, сот-сабагы, аукцион-сабагы, спектакль-сабагы, концерт-сабагы, эссе-сабагы, КВН-сабагы, интеграциялык сабак ж.б.

4. Текшерүүчү сабактар: зачет-сабагы, семинар-сабагы, мелдеш-сабагы, ринг-сабагы ж.б.

Педагогикалык жана методикалык адабияттардан биз стандарттык эмес сабактын функциялары жөнүндөгү азыркы көз караштарды изилдедик. Бирок болгон булактар бул суроого толугу менен жооп бере алышкан жок. Салттуу сабактын функциясы билим берүүчүлүк, тарбия берүүчүлүк жана өнүктүрүүчүлүк болуп саналат. Бул функциялар стандарттык эмес сабакта ишке ашуу менен кандай өзгөрүүлөргө дуушар болоорун жана кандай өзгөчө жумушчу функциялар тиешелүү экендигин изилдеп, илимий-педагогикалык адабияттарды анализдөө менен жогорку класстын окуучуларынын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын (“Биология” предметин окутууда) өнүктүрүүдө колдонулган стандарттык эмес сабактардын билим берүүчүлүк, тарбия берүүчүлүк, өнүктүрүүчүлүк, маалыматтык, стимулдук, рефлексивдик, интеграциялык жумушчу функцияларын аныктап алдык.

Окумуштуулардын көпчүлүгү өз алдынча иштердин негизги функциясы окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгынын жогорку деңгээлине

жеткирүү деп эсептешет. Мугалимдер окуучулардын өз алдынча иштөөсүн калыптандыруу үчүн, окутуу тарбиялоо ишинде педагогикалык шарттарды туура уюштура билиши керек. Сабак жана сабактан кийин окуучуну курчаган чөйрө, колдонгон куралдар, класстын жасалгаланышы, бөлмөнүн санитардык абалы да негизги роль ээ экендигин унутпоо зарыл. «Педагогикалык шарттар» деген түшүнүгү педагогика илиминдеги негизги түшүнүктөрдүн бири болуп эсептелет. Педагогикалык шарттар дегенибиз – алдыга коюлган милдетти чечүүгө жардам бере турган окутуунун мазмуну менен уюштуруу иштеринин объективдүү мүмкүндүктөрү жана аларды ишке ашыруунун материалдык мүмкүндүктөрүнүн жыйынтыгы. Педагогикалык шарттар окутуу менен тарбиялоонун максат-милдеттерин, мазмунун, усулдары менен уюштуруу түрлөрүн карайт. Ошондуктан «педагогикалык шарт» деген түшүнүктү дидактикалык максатка жеткирүүгө арналган мазмун жана усул-ыкмалардын элементтерин максаттуу түрдө тандоо, түзүү жана пайдалануу деп түшүнөбүз. Биз изилдөө ишибизге М.Н. Скаткиндин берген аныктамасын негиз катары кабыл алдык. Ал «Педагогикалык шарттар изилдөө объектиси болуп эсептелген феномендин калыптануусуна маанилүү таасир эте турган педагогикалык процесстин тышкы факторлорунун жыйынтыгы» – деп көрсөткөн. Биология предмети боюнча окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандырууда түздөн-түз жардам берет деген ишеничте төмөндөгү педагогикалык шарттарды аныктадык: окуучулардын өз алдынча иштөөсүнүн мазмунун калыптандыруу; окуучулардын өз алдынча иштөөсүн пландаштыруу; окуучулардын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу; окуучулардын өз алдынча иштөөсүн жетектөө; окуучулардын өз алдынча иштөөсүн аткарууну текшерүү.

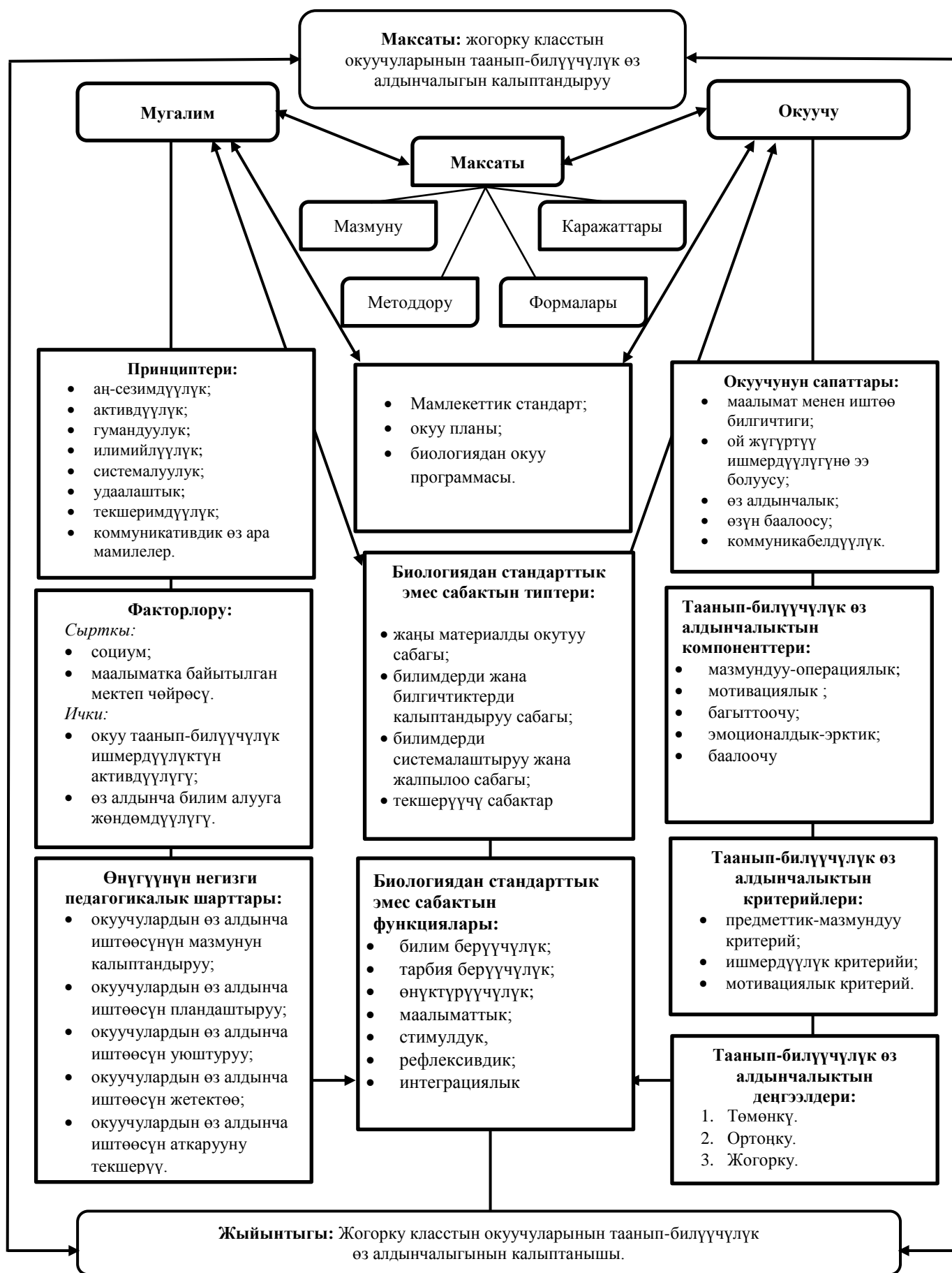
Ошентип, таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыктын маңызы, анын түзүлүшү жана деңгээлдери биология предмети окутууда стандарттык эмес сабактар аркылуу жогорку класстын окуучуларынын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруунун теориялык моделин түзүүгө мүмкүнчүлүк берди (1-сүрөт).

Үчүнчү глава “Биология предмети мисалында стандарттык эмес сабактар аркылуу окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруу боюнча эксперименталдык-тажрыйба иштеринин мазмуну жана натыйжалары” деп аталып, анда стандарттык эмес сабактар аркылуу жогорку класстардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруунун иштелип чыккан теориялык моделин жогорку класстын окуучуларынын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгынын калыптанышына тийгизген таасирин биология предмети мисалында далилдөө жүргүзүлүп, жыйынтыктары берилди.

Изилдөөнүн базасы катары Бишкек шаарындагы №42-жалпы билим берүүчү орто мектеби, №84- Ж.Садыков атындагы орто мектеби жана №88-жалпы билим берүүчү орто мектеби тандалып алынды. Экспериментке үч мектептин 10-11-класстарынын 294 окуучусу жана мугалимдери катышты. Изилдөөнүн максатына жана милдеттерине ылайык педагогикалык эксперимент 2012-2016-окуу жылдарында үч этапта өткөрүлдү.

Констатациялык этабында Бишкек шаарынын орто мектептеринин биология мугалиминин иштеринин тажрыйбалары менен таанышуу жана биологиядан сабак өтүү процессиндеги жаңы стандарттык эмес сабактарды колдонуу боюнча

алардын ой-пикирлери, мектептердеги биология предметин окутуунун шарттары анализденди.

Сүрөт 1. Жогорку класстын окуучуларынын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруунун теориялык модели

Сурамжылоонун жыйынтыгында көпчүлүк мугалимдердин окуучулардын предметке болгон мамилесине болгон көз караштары ар түрдүү болуп, көпчүлүгү окуучулардын биология сабагына болгон мамилесине канааттанбагандыгын жана биология сабагынын аз натыйжалуулугунун себеби деп салттуу сабактын басымдуулук кылышын аташты. Мындай ой-пикирлердин ар түрдүүлүгүн өспүрүмдөрдүн келечектеги кесибиине байланышкан предметтерди тандоосу менен байланыштырабыз. Ал эми мугалимдердин биологиядан стандарттык эмес сабакка карата мамилесин жана аны практикасында пайдалануусу жөнүндө сурамжылоо учурунда биз мугалимдер стандарттык эмес сабактардын мүмкүнчүлүгүн теориялык жактан сезиштерин, бирок стандарттык эмес сабакты массалык практикада өткөрүүдөгү кыйынчылык жана жоопкерчиликке шылташып, сейрек пайдаланышарын, мындай сабактарды алдын ала даярдоо керек деген ойдо экендигин билдик. Педагогикалык экспериментке чейин окуучуларга предметке, андагы сунушталган ишмердүүлүккө, өзүнүн сабакка катышуусун жана ага даярдыгынын деңгээлин баалоо сыяктуу бир катар суроолорго жооп берүү сунушталды. Окуучуларды сурамжылоонун анализи окуучулардын көпчүлүгү биология сабагына оң мамиле, өзгөчө формадагы сабактарга аяарлык менен мамиле кылаарын билдиришти. Бул стандарттык эмес сабактардын көп өтүлбөстүгүн билдирет. Сурамжылоо учурунда ошондой эле окуучулардын өздөрүн баалоосу да жеткиликтүү өнүкпөгөндүгү байкалды. Жогорку класстын 294 окуучунун ичинен 49 окуучу (17%) гана өзүн төрт критерийге – сабакка даярдыгы, көңүл буруусу, өз алдынчалыгы, программаны өздөштүрүү даражасына татыктуумун деп баалаган.

Констатациялык этапта эксперименттик класстар тандалып, калыптандыруучу экспериментке чейин баш-аламан жүрүп жаткан жогорку класстын окуучуларынын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгынын өнүгүшүнүн реалдуу деңгээлдерин диагностикалоо биология предметинен атайын иштелип чыккан таанып-билүүчүлүк тапшырмалардын жардамы аркылуу жүргүзүлдү. Ал тапшырмалардын курамында карама-каршылыктар, теориялык билимин практика менен байланыштыруучу, логикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүчү ж.б. тапшырмалар киргизилген.

Мектептеги биология сабагын байкоонун жыйынтыгын талдоо жана сурамжылоонун материалдары көпчүлүк жогорку класстын окуучуларында каалап окуу төмөнкү деңгээлде деген жыйынтыкка алып келди; сабактагы активдүүлүк системалуу мүнөзгө ээ эмес; кээ бир окуучулар өзүнө ишенбейт жана сабактагы талаш-тартыштарга активдүү катышууга жөндөмсүз; проблемалык тапшырмаларды аткарууга умтулбайт; чыгармачылык жөндөмдүүлүгү төмөн; окуучулардын көңүлү сабактын аягында чөгүп калат; тапшырманы өз алдынча аткарууга болгон туруктуу аракети байкалбайт; көпчүлүк окуучулар мугалимден жардам күтөт. Биздин көз карашыбыз боюнча мындай жыйынтык төмөнкү себептерден: биринчиден, жогорку класстын окуучуларынын биология предметинен билиминин төмөнкү деңгээли; экинчиден, көпчүлүк мугалимдердин предметке болгон оң мамиленин калыптанышына жеткиликтүү көңүл бурбашы; үчүнчүдөн, стандарттык эмес сабактын мүмкүнчүлүгүн жеткиликтүү бааланбагандыгынан келип чыкты.

Эксперимент башталганга чейинки жыйынтык (кесинди), окуучулардын

таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгынын төмөнкү жана ортоңку деңгээлдеринде экендигин көрсөттү. Билимдердин жана билгичтиктердин калыптанышынын жалпы деңгээли жана аларды жаңы шартта колдонуу жөндөмдүүлүктөрүн төмөн деп бааладык. Аталган мектептердеги төрт класстын 78 окуучусу (26%) гана биология боюнча таанып-билүүчүлүк тапшырмаларды аткаруу үчүн теориялык билимин колдонууга жана тапшырмалардагы интеллектуалдык карама-каршылыктар абалынан чыгуу үчүн жаңы маалыматты издөө билгичтигине ээ экендиги билинди.

Ошентип, изилдөөнүн констатациялык биринчи этабынын жүрүшүндөгү алынган жыйынтыктар төмөндөгү корутундуга алып келди: тандалган класстардын окуучуларынын бардыгы таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыктын төмөнкү жана ортоңку деңгээлинде экендиги аныкталды. Таанып-билүүчүлүк кызыгуу алар үчүн баш аламан, көпчүлүк темалардан же белгилүү тапшырмаларды аткаруудагы таанып-билүүчүлүк активдүүлүгү төмөн. Биздин оюбузча, бул абал бир нече себептер менен түшүндүрүлөт:

- мугалимдердин предметке оң мамилени калыптандырууга жетишсиз көңүл бургандыгы;
- окуучулардын окууга карата туруктуу каалоосун (мотивациясын) калыптандырууга көңүл бурбагандыгы;
- мектептерде салттуу сабактын басымдуулук кылышы.

Педагогикалык экспериментте таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыкты өнүктүрүүдөгү стандарттык эмес сабактын мүмкүнчүлүгүн аныктоодо диссертациянын I главасында аныкталган жогорку класстын окуучуларынын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгынын өнүгүүсүн мүнөздөөчү критерийлери жана деңгээлдерди негиз кылып алдык.

Калыптандыруучу этап өзүнө түз жана кайчылаш калыптандыруучу этаптарды камтыды. Калыптандыруучу эксперименттин жүрүшүндө биз таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыктын жогорку класстын окуучуларынын инсандык сапаты катары калыптанышына биология предметинен стандарттык эмес сабактардын натыйжалуулугун изилдедик. Бул үчүн окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын жана чыгармачылык мүмкүнчүлүктөрүн өнүктүрүүчү ар кандай типтеги стандарттык эмес сабактар, чыгармачылык жөндөмдүүлүктү, алган билимди, билгичтикти жаңы абалда колдонууну жана жаңы кошумча билимдердин керектүүлүгүн сезүүнү талап кылган проблемалык таанып-билүүчүлүк тапшырмалар колдонулду.

Түз калыптандыруучу экспериментте стандарттык эмес сабактын ар кандай типтери жана үч татаалдыктагы деңгээлдери колдонулуп, сабактын варианттары эркин түрдө тандалып алынды. Таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыктын өнүгүшүн баалоо үчүн төмөндөгү критерийлер иштелип чыкты:

а. жогорку класстын окуучуларынын баштапкы алган билимдерин жана билгичтиктерин жаңы окуу шартына өз алдынча алып өтүүсү;

б. жаңы проблеманы же аны чечүүнүн ыкмаларын белгилүү жагдайда көрө билүүсү;

в. объекттин структурасын жана функцияларын өз алдынча талдоо жөндөмдүүлүгү;

с. жаңы тапшырмаларды чечүүдө мурунку проблемалык тапшырмаларды чечүүнүн белгилүү ыкмаларын айкалыштыра колдонуусу.

Коюлган максаттарга жетүү стандарттык эмес сабактарды үч этапта системалуу колдонуу аркылуу ишке ашты. Таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыктын өнүгүшүнүн биринчи этабында биз таанып-билүүчүлүктүн мотивациялык системаларын жана анын мазмундуу жактарынын өнүгүшүнө көңүл буруп, окуучуларда эрктик аракет, предметке оң мамиле, туруктуу мотивация, таанып-билүүчүлүк активдүүлүк, тапшырманы түшүнүүнүн оперативдүүлүгү жана тууралыгы, өз алдынчалык, өзүн текшерүү жана ой жүгүртүүнүн ийкемдүүлүгү сыяктуу инсандык сапаттарды өнүктүрүүчү стандарттык эмес сабактын варианттары колдонулду. Мисалы, лекция-сабагы («Клетканы изилдөө методдору»), кино-сабак (Тиричиликтин клеткасыз формасы – вирустар), экскурсия сабагы («Жаныбарларды селекциялоонун негизги жетишкендиктери»), практикум сабагы («Хромосоманын түзүлүшү») ж.б. Экинчи этапта окуу материалындагы биологиялык процесстерди жана кубулуштарды изилдей билүү, жана аны талдай алуу, коюлган милдеттерди жана проблемаларды чече алуучу, биологиялык билимдин тереңине кирүү, өз алдынча билим алууга умтулуу сыктуу сапаттарды өнүктүрүүчү стандарттык эмес сабактар өтүлдү. Мисалы, диалог-сабагы («Биотехнологиянын жетишкендиктери»), изилдөө-сабагы («Адамдын генетикасын изилдөө методдору»), дискуссия-сабагы («Адамдын тукум куучу оорулары») ж.б.

Үчүнчү жыйынтыктоочу этабы стандарттык эмес сабактарда алган билимин, билгичтиктерин жана көндүмдөрүн жаңы абалда колдонуу менен көпчүлүк окуучуларда таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыктын жогорку деңгээлин өнүктүрүүчү стандарттык эмес сабактар колдонулду. Буга мисалы, ишкер оюн-сабагы («Генетика жана медицина»), ролдук оюн-сабагы («Белоктун биосинтези»), сот-сабагы («Вирустарды жоопко тартуу»), конференция сабагы («Белоктор – заттардын өнүгүшүнүн жогорку даражасы») ж.б. Бул системадагы ар бир кийинки сабак өзгөчө тепкич аркылуу окуучуну окуу материалын толук өздөштүрүү, изденүү жана чыгармачылык ишмердүүлүктүн тажрыйбасына ээ болууга жакындатып турушу керек деп эсептейбиз.

Эксперименттик класстарда окутууну уюштуруу текшерүүчү класстарга караганда бир катар көрсөткүчтөр менен айырмаланды. Алар төмөнкүлөр: эксперименттик класстарда биз окуучуларда таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыктын жогорку деңгээлин калыптандырууга аракет жасадык, ал эми текшерүүчү класстарда максаттуу өзгөрүүлөр жүргүзүлгөн жок; эксперименттик класстарда системалуу түрдө стандарттык эмес сабактар өтүлүп турду, ал эми текшерүүчү класстарда салттуу мүнөздөгү сабактар өткөрүлдү.

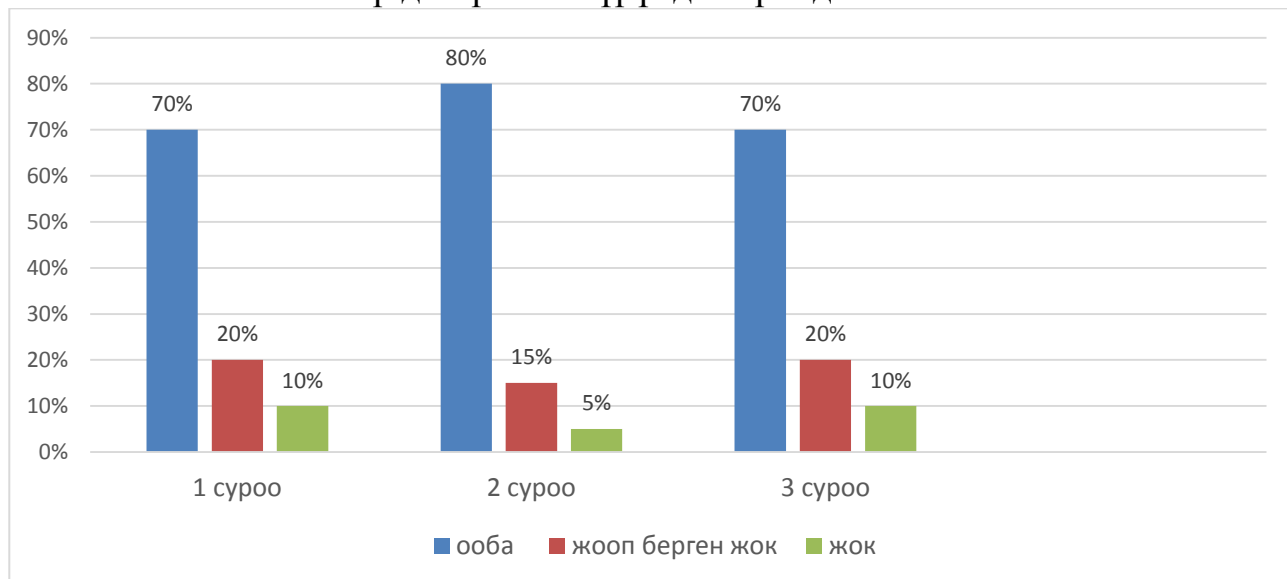
Калыптандыруучу эксперимент жүргүзүлүп жаткан учурда жогорку класстардын окуучуларын анкета аркылуу (294 окуучу) сурамжыланып, төмөндөгү суроолорго жооптор алынды:

– Сиз биология боюнча стандарттык эмес сабакты өткөрүү керек деп ойлойсузбу?

– Стандарттык эмес сабакты өткөндөн кийин, сиздин предметке болгон мамилеңиз өзгөрөбү?

– Стандарттык сабакты дайыма өткөрүүнү туура деп ойлойсузбу?

Алынган жооптор диаграмма түрүндө берилди.

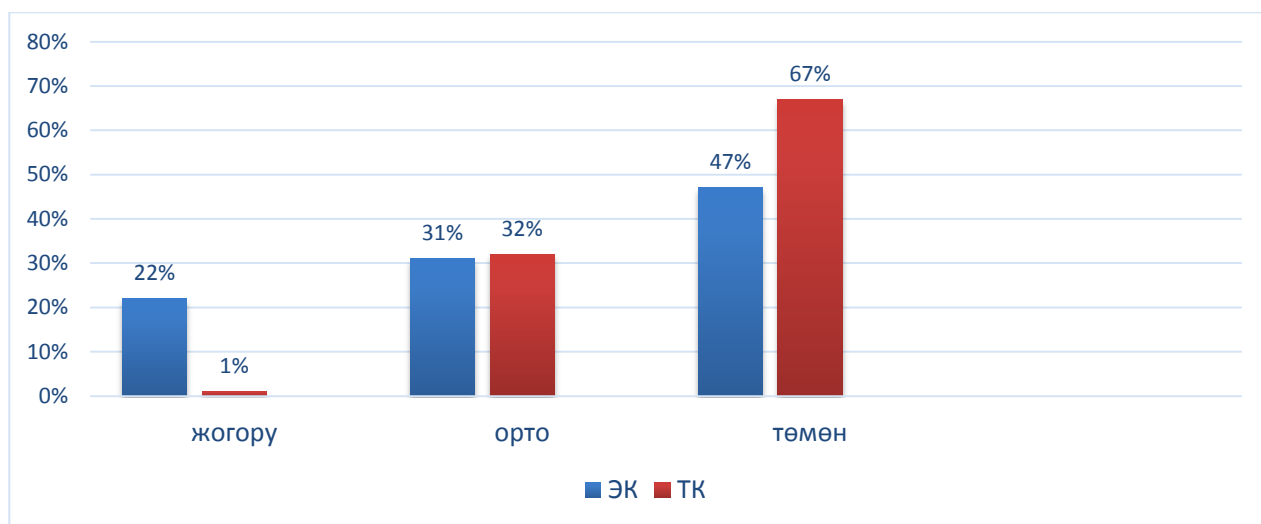

1-диаграмма. Стандарттык эмес сабакка окуучулардын мамилеси.

Ар бир чейректин аягында мугалим окуучулардын биология предмети боюнча таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруу таблицасын толтуруп турду. Окуучулардын предметке болгон кызыгуулары үч деңгээлдин негизинде аныкталып бааланды.

1-таблица. Окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгынын деңгээлдери

Топтор	Таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыктын деңгээлдери		
	төмөн	орто	жогору
ЭК (148 окуучу)	47%	31%	22%
ТК (146 окуучу)	67%	32%	1%

2-диаграмма. Окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгынын деңгээлдери.

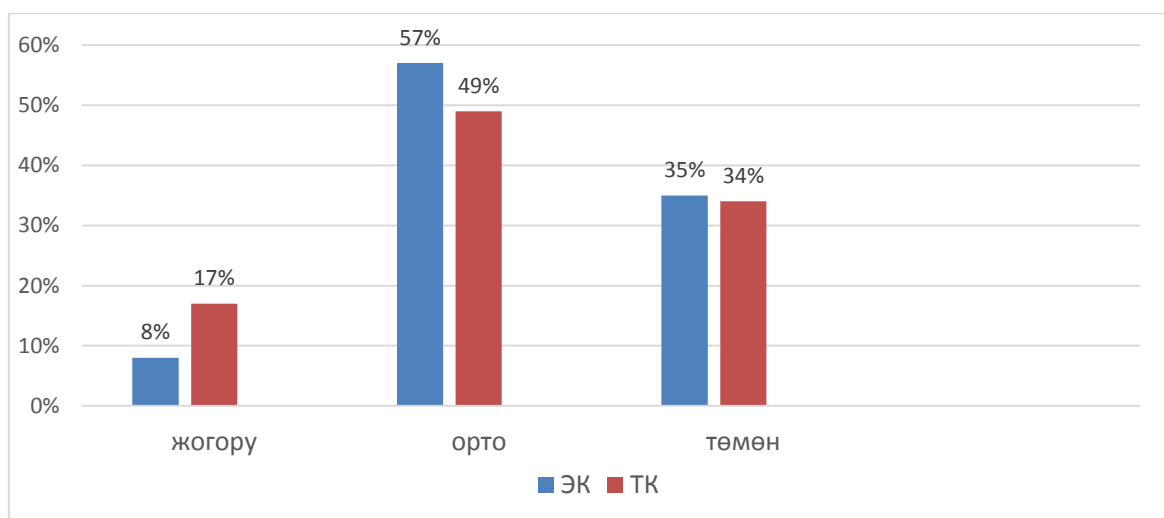
Эксперименттик жана текшерүүчү класстардагы педагогикалык эксперименттердин жыйынтыктарынын статистикалык манилүүлүгүн баалоо үчүн (χ^2 -квадрат) критерийи колдонулду.

Ошентип, эксперименттин баштапкы жана акыркы жыйынтыктарын салыштыруу биологияны окутууда жогорку класстарда окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын өнүгүү процессине стандарттык эмес сабактардын атайын иштелип чыккан системаларын колдонуу, анын натыйжалуулугуна ишенимдүү далил болот. Окуучулардын бир бөлүгүндө таанып-билүүчүлүктүн инсандык, мазмундук жана операциялык системаларында маанилүү өзгөрүүлөр болду: окуучулардын окуу процессине болгон кызыгуусу, өзүн-өзү баалоо сапаты жогорулагандыгы сезилди. Жогорку класстын окуучулары өзүнүн окууга болгон жөндөмдүүлүктөрүн объективдүү баалашып, билимдердеги жетишпестиктерди толуктоонун зарылдыгын түшүнүшүп, таанып-билүүчүлүк активдүүлүгү өстү: алар мугалим тарабынан берилген суроолорго кызыгуу менен жооп беришип, проблемалык суроолорду кызыгуу менен чечишип, дискуссияга оңой киришип, сабактын темасы боюнча көптөгөн суроолорду берип жатышты. Окуучулар таанып-билүүчүлүк билгичтиктердин өзүнүн билимин өз алдынча толуктоого жана маалымат өз алдынча издөө билгичтиктерине ээ болушту. Окуучулардын таанып-билүүчүлүк активдүүлүгү жана өз алдынчалыгы сабакта гана эмес, ага даярдануу этабында, б.а. окуучулардын сабактан тышкаркы ишмердүүлүгүндө да байкалды. Ал окуучулардын изилдөө тапшырмаларды аткаруусун, стандарттык эмес сабактарды даярдоого катышуусунда көрүнүп турду.

Жогорку класстын окуучуларынын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруудагы кайчылаш калыптандыруучу эксперименттин жыйынтыктары 2-таблицада чагылдырылган (3-кесинди).

2-таблица. Кайчылаш калыптандыруучу экспериментиндеги таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыктын калыптанышынын деңгээли

Топтор	Таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыктын деңгээлдери		
	төмөн	орто	жогору
ЭК (146 окуучу)	35%	57%	8%
ТК (148 окуучу)	34%	49%	17%

3-диаграмма. Кайчылаш калыптандыруучу экспериментиндеги таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыктын калыптанышынын деңгээли

Таблицадагы жыйынтыктын талдоосу жаңы эксперименттик класстарда стандарттык эмес сабактарды пайдалануу жогорку класстын окуучуларынын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын өнүктүрүүдө оң динамиканы камсыз кылары көрүнүп турат. Биз түз калыптандыруучу эксперимент башталганга чейинки биринчи кесиндини жана түз жана кайчылаш эксперименттин аягындагыны экинчи кесинди салыштырдык. Кайчылаш калыптандыруучу экспериментте текшерүүчү класстарда салттуу сабактар өтүлдү, ал жакта стандарттык эмес сабактар өтүлгөн жок, бирок ага карабастан аларда да таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыктын калыптанышынын деңгээлинин жогорулашы байкалды. Бул 10-а класстарда түз калыптандыруучу этапта алган билимдери жана билгичтиктери жеткиликтүү туруктуу болуп, керектүү учуруда практикада мисалы, таанып-билүүчүлүк тапшырманы аткарууда колдонулуп жаткандыгында көрүнүп турат.

Эксперименталдык класстарда стандарттык эмес сабактарды колдонуу жогорку класстарда окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыктын өнүгүшүндө оң динамиканы камсыз кылары көрүнүп турат. Биз биринчи жана экинчи кесиндинин жыйынтыктарын салыштырдык. Төмөнкү деңгээлдеги окуучулардын саны №42-мектептин 10- «а» классында – 26%, 11-«а» классында – 21%, №84-мектептин 10-«а» классында – 33%, 11-«а» классында – 23%, №88-мектепте 10-«а» класста – 8%, 11-«а» классында 12%га кыскарды, албетте ортоңку деңгээл №42-мектепте – 10-«а» класста 11%, 11-«а» классында – 8%, №84-мектепте – 10-«а» класс 20%, 11-«а» классында – 9%, №88-мектепте-10- «а» классында – 4%, 11-«а» классында 4%га өстү. Алты класста тең таанып-билүүчүлүгү жогорку деңгээл болгон окуучулар пайда болгондугу көрүнүп турат: №42-мектепте 10-«а» классында – 4 окуучу (15%), 11-«а» классында 3 окуучу – (13%), №84-мектепте 10-«а» классында – 5 окуучу (19%), 11-«а» классында – 3 окуучу (14%), №88-мектепте 10-«а» классында – 3 окуучу (11%), 11-«а» классында – 2 окуучу (8%) болду. Албетте, ортоңку жана жогорку деңгээлдеги окуучулардын саны жогорулады.

Педагогикалык эксперимент көрсөткөндөй, биология предметинде жогорку класстын окуучуларынын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын өнүктүрүү

максатында стандарттык эмес сабактарды колдонуу натыйжалуу жыйынтыктарды оң динамикасын көрсөттү. Аны жогорку класстын окуучуларынын маалымат менен иштөө, проблеманы таба билүү, өз көз карашын сунуштоо, аны далилдүү негиздөө билгичтиктеринин калыптанышынын деңгээлдеринин өсүшүндө жана керек учурда ар кандай булактардан -китептен, адабияттардан, интернеттен ж.б. маалыматтарды табууда, алынган маалыматтарды талдоо компетенттүүлүктөрүнүн калыптанышы далилдеп турат. Түз жана кыйыр эксперименттин натыйжасында жогорку класстын 44 окуучусу таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыктын калыптанышынын жогорку деңгээлине чыгышып, алар жалпы окуучулардын 15%ын түздү.

ЖАЛПЫ КОРУТУНДУ ЖАНА ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Жогорку класстарда биологияны окутууда стандарттык эмес сабактарды колдонуу таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыкты өнүктүрүү процессине натыйжалуу таасир тийгизери далилденди жана төмөндөгүдөй корутунду чыгарууга мүмкүндүк берди:

1. Педагогикалык теориядагы жана практикадагы таанып-билүүчүлүк өз алдынчалык жөнүндөгү заманбап көз караштарды талдоо жогорку класстын окуучуларында таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыкты өнүктүрүү тез өзгөрүп жаткан коомдун шарттарына ыңгайлануусуна мүмкүнчүлүк түзүүчү жана ар кандай булактардан билим издөө, табылган маалыматтарды талдоо, алардын артыкчылыктарын аныктоо, колдонуу жана баалоо операцияларын аткаруудагы маанилүү инсандын сапаты катары аныкталды.

2. Стандарттык эмес сабактардын типтеринин (“Биология” предметинин мисалында) өнүгүш контекстинде жогорку класстын окуучуларынын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруу багытындагы мүмкүнчүлүктөрү ачылып көрсөтүлдү: жаңы материалды окутуу сабагы (лекция-сабагы, кино-сабагы, саякат-сабагы, диалог-сабагы, интернет сабагы); билимдерди жана билгичтиктерди калыптандыруу сабагы (пратикум-сабагы, изилдөө сабагы, ишкер-оюн сабагы, ролдук оюн-сабагы, консультация-сабагы, мелдеш-сабагы, диспут-сабагы, интеллектуалдык-оюн сабагы); билимдерди системалаштыруу жана жалпылоо сабагы (чыгармачылык отчет-сабагы, конференция-сабагы, аукцион сабагы, концерт-сабагы); текшерүүчү сабактар (зачет-сабагы, семинар сабагы, мелдеш-сабагы, ринг-сабагы). Жогорку класстын окуучуларынын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгынын өнүктүрүүдөгү стандарттык эмес сабактардын (билим берүүчүлүк, тарбия берүүчүлүк, өнүктүрүүчүлүк, информациялык, стимулдук, рефлексивдик, интеграциялык) функциялары айкындалды.

3. Жогорку класстардын биология боюнча стандарттык эмес сабактарынын алкагында окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруунун: окуучулардын өз алдынча иштөөсүнүн мазмунун калыптандыруу; окуучулардын өз алдынча иштөөсүн пландаштыруу; окуучулардын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу; окуучулардын өз алдынча иштөөсүн жетектөө; өз алдынча аткарылган иштерди текшерүү сыктуу педагогикалык шарттары аныкталды. Таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыкты

калыптандыруунун теориялык модели окуу процессинин операциялык жана мотивациялык компоненттеринин сандык сапаттык көрсөткүчтөрүн өзгөртүүгө багытталып, бир жагынан окуучулардын өз алдынча ишмердүүлүгүнүн көлөмүн жана деңгээлин жогорулатууга, экинчи жагынан мугалимдин жардамын азайтууга багытталган. Максатка жетүү үчүн стандарттык эмес сабактардын системасын колдонуу аркылуу бул процесстин иреттүү жүрүшүнө ынандык. Таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыкты калыптандыруу процесси мазмундук- операциялык, мотивациялык, багытоочу, эмоционалдык-эргтик жана баалоочу компоненттерин өзүнө камтып, окуучулардын инсандык сапатын калыптандырууда натыйжалуу жыйынтык берди.

4. Педагогикалык эксперименттин жыйынтыктары стандарттык эмес сабактардын (“Биология” предметинин мисалында) жогорку класстын окуучуларынын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгынын калыптандыруунун деңгээлин жогорулатууга олуттуу таасирин тийгизе тургандыгын көрсөттү. Педагогикалык эксперименттин баштапкы жана акыркы жыйынтыктарын баалоодо (χ^2 -квадрат) критерийи колдонулуп, биологияны предметин окутууда жогорку класстын окуучуларынын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгынын өнүгүү процессине стандарттык эмес сабактардын атайын иштелип чыккан системаларын колдонуу таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыктын өнүгүүсүнө натыйжалуу таасирин тийгизе тургандыгын далилдеди. Ал жогорку класстын окуучуларынын маалымат менен иштөө, проблеманы таба билүү, өз көз карашын сунуштоо, аны далилдүү негиздөө билгичтиктеринин калыптанышынын деңгээлдеринин өсүшүндө жана керек учурда ар кандай булактардан -китептен, адабияттардан, интернеттен ж.б. маалыматтарды табууда, алынган маалыматтарды талдоо компетенттүүлүктөрүнүн калыптанышында көрүнүп турат. Калыптандыруучу эксперименттин натыйжасында жогорку класстын 44 окуучусу таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыктын калыптанышынын жогорку деңгээлине чыгышып, алар жалпы окуучулардын 15%ын түздү.

Практикалык сунуштар:

Биология предметинин мисалында жогорку класстын окуучуларынын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруунун перспективдүү багыттарын ишке ашырууда:

- азыркы мезгилде КР мамлекеттик стандартында белгиленген өзөктүү компетенттүүлүктөрдүн өнүгүү талаптарын аткаруу максатында окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруу үчүн окутуу-тарбиялоо процессинде изилденген педагогикалык теориялардын корутундуларына көңүл буруу зарыл;

- жалпы орто билим берүү уюмдарынын окутуу процессинде окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруу үчүн сунушталган теориялык моделди болочок мугалимдерди даярдоо процессинде педагогикалык багыттарда кошумча материал катары пайдалануу керек;

- биология предметинин мисалында сунушталган стандарттык эмес сабактардын иштелмелерин мугалимдердин чеберчилигин жогорулатуу үчүн түзүлгөн программаларга киргизүү керек.

Келечекте изилдөө ишин улантуу биология предмети боюнча изилденген

педагогикалык теориялардын жыйынтыгын, таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыкты калыптандыруунун иштелип чыккан моделин педагогикалык практикада колдонуусун эске алуу менен заманбап окуу-методикалык комплекстерди (ОМК) толуктап түзүү, кеңейтүү багытында болушу мүмкүн.

Диссертациянын негизги мазмуну, жоболору төмөнкү эмгектерде чагылдырылган:

1. Кырбашова, М.Т. Стандарттык эмес сабактын теориясы, практикасы жана типологиясы [Текст] // И. Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. – Бишкек – 2014. – №1. – 41-43-бб.

2. Кырбашова, М.Т. Стандарттык эмес сабак окуучулардын өз алдынчалыгын калыптандыруудагы педагогикалык проблема катары [Текст] // И. Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. – Бишкек. – 2014 – №1. – 37-40-бб.

3. Кырбашова, М.Т. Биологиядан семинар-сабагын колдонуу окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын жогорулатуунун жолу катары [Текст] // И. Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. – Бишкек. – 2015. – №2. – 170-174-бб.

4. Кырбашова, М.Т. Формирования познавательной самостоятельности на уроках биологии [Текст] Вестник Кыргызского государственного университета им. И. Арабаева. – Бишкек. – 2015. – № 2. – С.174-176.

5. Кырбашова, М.Т. Стандарттык эмес сабактар аркылуу окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруунун педагогикалык шарттары [Текст] // Известия Вузов Кыргызстана. – Бишкек. – 2015 – №10. – 144-147-бб.

6. Кырбашова, М.Т. Окуучуларда таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыкты таанып-билүүчүлүк тапшырмалардын жардамы менен калыптандыруу жолдору [Текст] // Известия Вузов Кыргызстана. – Бишкек. – 2015 . – №10. – 139-143-бб.

7. Кырбашова, М.Т. Жогорку класстардагы биологиядан стандарттык эмес сабактар аркылуу окуучулардын мотивациясын жогорулатуу [Текст] // И. Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. – Бишкек, 2016. – Вып. 2. – 257-260-б.

8. Кырбашова М.Т. Орто мектептин жогорку классынын окуучуларына биологиядан саякат сабагын уюштуруу [Текст] // И. Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. – Бишкек. – 2016. – Выпуск 2. – 345-349-бб.

9. Кырбашова, М.Т. Функции нестандартного урока по биологии в процессе обучения старшекласников [Текст] // Современные наукоемкие технологии РИНЦ. – Москва. – 2016. – №11 (Ч. 1). – С. 119-122.

10. Кырбашова, М.Т. Нестандартные уроки как эффективная форма школьного обучения [Текст] // Международный журнал экспериментального образования РИНЦ. – Москва. – 2016. – №11 (Ч.2). – С. 162-165.

11. Кырбашова, М.Т. Биология сабагында окуучулардын өз алдынчалыгын калыптандыруунун проблемалары [Текст] // Вестник ALATOO STUDIES». Том 17. – Бишкек. – 2017. – №2. – С. 239-244.

12. Кырбашова, М.Т. Стандарттык эмес сабактардын системасы аркылуу таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыкты калыптандыруу жолдору [Текст] // Известия Вузов Кыргызстана. – Бишкек. – 2017. – №5 (Ч.1.). – 113-116-бб.

Кырбашова Майрамкүл Турганбековнанын “Стандарттык эмес сабак аркылуу жогорку класстын окуучуларынын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруу” (“Биология” предметинин мисалында) аттуу темада 13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык изилдөөсүнүн

РЕЗЮМЕСИ

Түйүндүү сөздөр: стандарттык эмес сабак, жогорку класстын окуучулары, таанып-билүүчүлүк, өз алдынчалык, калыптандыруу, педагогикалык шарттар, модель, эксперимент, метод, типология.

Изилдөөнүн объекти: жогорку класс окуучуларынын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруу процесси.

Изилдөөнүн предмети: биология боюнча стандарттык эмес сабактарынын мүмкүнчүлүктөрү аркылуу окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын кантип калыптандыруунун педагогикалык шарттары

Изилдөөнүн максаты: стандарттык эмес сабак аркылуу жогорку класстын окуучуларынын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруунун педагогикалык шарттарын аныктоо жана аларды эксперимент аркылуу текшерүү.

Изилдөөнүн методдору: философиялык, педагогикалык, психологиялык, окуу-методикалык адабияттарды системалаштыруу; окуу программаларын, окуу китептерин талдоо; окуу процессине байкоо жүргүзүү; алдыңкы педагогикалык тажрыйбаларды үйрөнүү, аңгемелешүү, сурамжылоо; жалпылоо; окуу процессин моделдештирүү, педагогикалык эксперимент; математикалык жана статистикалык методдор.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы жана теориялык мааниси: окуучулардын таанып -билүүчүлүк өз алдынчалыгын стандарттык эмес сабактар аркылуу калыптандыруунун педагогикалык теория жана практикадагы абалы изилденип такталды; стандарттык эмес сабактардын типтеринин өнүгүш контекстинде окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруунун

мүмкүнчүлүктөрүн ачылып көрсөтүлдү; жогорку класстардын биология боюнча стандарттык эмес сабактарынын алкагында окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруунун педагогикалык шарттары теориялык жактан негизделди. изилдөөнүн жыйынтыктарынын негизинде биология боюнча стандарттык эмес сабактарынын алкагында окуучулардын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруу боюнча илимий-методикалык сунуштар иштелип чыкты.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: ал мугалимдерди стандарттык эмес сабак аркылуу жогорку класстын окуучуларынын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруу боюнча теориялык жактан негизделген жана практика жүзүндө сынактан өткүрүлгөн методикалык нускоолор менен камсыз кылат; стандарттык эмес сабак аркылуу жогорку класстын окуучуларынын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруу багытында иштелип чыккан жана сыноодон өткөн педагогикалык шарт ыңгайларды, диссерттанттын өз тажрыйбасы көрсөткөндөй, биология сабагында тикеден –тике жетекчиликке алууга болот. Ошондой эле изилдөөнүн материалдарын жогорку окуу жайларда болочок биология мугалимдерин кесиптик-педагогикалык жактан даярдоонун мазмунун жана методикасын өркүндөтүүдө колдонулушу мүмкүн.

диссертационного исследования К **ой Майрамкул Турганбековны на тему «Формирование познавательной самостоятельности старшеклассников посредством нестандартного урока» (на примере предмета “Биология”) на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования**

Ключевые слова: нестандартные уроки, старшеклассники, познавательность, самостоятельность, формирование, педагогические условия, модель, эксперимент, метод, типология.

Объект исследования: процесс формирования познавательной самостоятельности старшеклассников.

Предмет исследования: педагогические предпосылки формирования познавательной самостоятельности учащихся посредством возможностей нестандартных уроков по биологии.

Цель исследования: определение педагогических условий в формировании познавательной самостоятельности старшеклассников посредством нестандартных уроков и их экспериментальная проверка.

Методы исследования: теоретический анализ философской, педагогической, психологической, учебно-методической литературы, учебных программ, учебников; наблюдение за учебным процессом; изучение передового педагогического опыта, беседа, опрос; обобщение; моделирование учебного процесса; педагогический эксперимент; математические и статистические методы.

Научная новизна и теоретическая значимость исследования: исследованы и уточнены положения формирования познавательной самостоятельности учащихся в педагогической теории и практике посредством нестандартных уроков; Раскрыты возможности формирования познавательной самостоятельности учащихся в контексте развития типов нестандартных уроков;

В рамках нестандартных уроков по биологии в старших классах теоретически обоснованы педагогические условия формирования познавательной самостоятельности учащихся.

Практическая значимость исследования.: посредством нестандартных уроков обеспечивает учителей теоретически обоснованными и испытанными на практике методическими инструкциями по формированию познавательной самостоятельности старшеклассников.

Как показала личная практика диссертанта, в формировании познавательной самостоятельности старшеклассников, посредством нестандартных уроков на уроке биологии можно напрямую руководствоваться разработанными и испытанными педагогическими условиями. Также, материалы исследования можно использовать в совершенствовании содержания и методики профессионально-педагогической подготовки будущих учителей биологии в высших учебных заведениях.

RESUME

of the dissertation by Kyrbasheva Mairamkul Turganbekovna on the theme: «Cognitive independence formation of senior pupils with a help of non-standard lessons (based on biology lesson)» for the degree of candidate of the pedagogical science on the specialty 13.00.01 – general pedagogy, history of pedagogy and education

Key words: non-standard lessons, senior pupils, intelligence, independence, formation, pedagogical conditions, model, experimental work, method, typology.

Object of the research: cognitive independence formation process of senior pupils.

Subject of the research: pedagogical conditions related to cognitive independence formation process of senior pupils with a help of non-standard lessons on biology.

The goal of the research: definition of pedagogical conditions on cognitive independence formation of senior pupils with a help of the non-standard lessons and their experimental control.

Methods of the research: theoretical analysis of philosophical, pedagogical, psychological, methodological resources, syllabus, books, survey of the educational process, study of leading pedagogical experience, conversation, questionnaire, generalization and modeling of the lesson, pedagogical experiment, mathematical and statistical methods.

Novelty and theoretical significance of the research: research and identification of the issues on cognitive independence formation of senior pupils in pedagogical theory and practice with a help of non-standard lessons; revelation of cognitive independence formation of senior pupils in the context of non-standard lessons types development; in the frame of the non-standard lessons on biology pedagogical conditions of cognitive independence formation was theoretically approved; scientific-methodological suggestions on cognitive independence formation of senior pupils during the non-standard lessons were based on the research results.

Practical significance of the research. The formation of cognitive independence with a help of non-standard lessons was proved in theoretical and practical ways.

The experience showed that the pedagogical conditions which were designed and tested by the researcher can have positive outcomes. The materials of the research can be used in the improvement of the content and methods of professional and pedagogical preparation of future biology teachers at the higher educational institutions.

Басууга 24.10.2017-ж. кол коюлду.
Форматы 60×84 1/16. Офсет кагазы
Көлөмү 1.5 б.т. Нускасы 100 экз.

КББАнын «Окуу китеби» басма борбору
Бишкек ш., Эркиндик бул. 25

